

“S azóta jól élnek és vidám dalokat énekelnek Leninről és Sztálinról.” Szovjet propagandamesék műfaji azonosításának kísérlete

Horváth Csilla

MTA Nyelvtudományi Intézet

Kivonat: Ebben a munkában a Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról című mesegyűjtemény prózai szövegeinek (Lenin-mesék) lehetséges műfaji besorolásához próbálunk számítógépes nyelvi eszközökkel támpontokat nyújtani más doménekbe tartozó szövegeken végzett összevetés segítségével. A kétes műfaji meghatározású Lenin-meséket szófaji gyakoriság és emócióeloszlás alapján hasonlítjuk össze rokon műfajú domének korpuszával. Eredményeink alapján a Lenin-mesék szófaji gyakoriság és eloszlás tekintetében valóban a népmesékkal mutatnak rokonságot, emóciók gyakoriságában és eloszlásában azonban a szovjet propaganda-irodalom különböző doménjeihez hasonlítanak.

1 Bevezetés

Ez a munka a Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról című mesegyűjtemény prózai szövegeinek lehetséges műfaji besorolásához próbál számítógépes nyelvi eszközökkel támpontokat nyújtani más doménekbe tartozó szövegeken végzett összehasonlítás segítségével.

Az összesen öt doménbe sorolt szövegeket először elemeztük, majd megvizsgáltuk bennük a szófajok gyakorisági sorrendjét és eloszlását, illetve az emóciók gyakorisági sorrendjét és eloszlását is. A műfaji besorolás elősegítése érdekében az eredményeket a Kendall-változó segítségével hasonlítottuk össze.

Vizsgálataink során az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

- milyen emóció-eloszlás jellemzi a Lenin-meséket
- mutatnak-e különbséget ebben a tekintetben a Lenin-mesék egyes kiemelt részei
- a fenti eloszlások milyen hasonlóságot és különbséget mutatnak a többi vizsgált domén hasonló eloszlásaihoz képest
- az összehasonlítás eredménye alapján melyik doménbe sorolhatók a vizsgált kötet meséi

2 A vizsgált korpusz

Vizsgálatunk alapjául egyik részről a Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról című kötetben [1] található meseszövegek (a továbbiakban: Lenin-mesék) szolgáltak. A mesék terjedelme 1348 mondat, 13 486 szó. A Lenin, Sztálin a mesében való megjelenését jelölő szöveghely alapján két részre osztott szövegek terjedelme a megjelenés előtt (továbbiakban: Lenin előtt) 645 mondat, 6648 szó, a megjelenés után (a továbbiakban: Lenin után) 703 mondat, 6589 szó.

1. Táblázat: A Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról vizsgált korpuszának adatai

	Lenin-mesék	Lenin előtt	Lenin után
mondat	1348	645	703
szövegszó	13 486	6648	6589

A Lenin-mesék eredetéről keveset lehet tudni. A kötet mindössze a fordítók nevét tünteti fel, más hasonló gyűjteményektől eltérően sem a szerkesztőkről, sem a mesék eredeti forrásáról nem közöl információt. Bár orosz nyelven több hasonló gyűjtemény is létezik (pl. [2]), a Lenin-mesék szövegei közül ezekben csak néhány található meg, nem sikerült mindet felderíteni. A Lenin-mesék szövegének népmesei besorolása már csak a kötet címét olvasva is kétségesnek tűnik, a szövegek elolvasása után pedig ez a gyanú csak fokozódik.

Lenin és Sztálin a mesékben történő megjelenése előtt a Lenin-mesék szövege néhány szóhasználati érdekességtől eltekintve hasonló felépítésű, mint a Szovjetunió népeitől gyűjtött más népmesék magyar fordításáé, amint azt az alábbi, orosz és nyelvészetből vett példán látható:

A legdrágább

Nem tudtak megegyezni a kolhozparasztok. Elhatározták hát, hogy elküldik Fjodort, Marjuskát meg Alekszejt: járják be az orosz földet, tudják meg, mi a legjobb és a legdrágább ezen a földön.

Felkészültek hát hárman: Fjodor, Marjuska meg Alekszej, de nem tudták, merre induljanak. Marjuska azt mondta, hogy mielőtt a nagyanyja meghalt, meghagyta neki: »Hogyha nem tudod, merre indulj, vedd kezedbe az orsómat, fogd meg a cérnát a végén, s gurítsd el az úton. Amerre az orsó gördül, arra indulj.«

Megmondta ezt Marjuska Fjodornak meg Alekszejnek is. Elővették a kemencesutból az orsót, úgy tettek, ahogy a nagyanyó meghagyta, aztán elindultak az orsó nyomában.

Mentek, mendegéltek.

A hősök

Sokáig éltek a földön emberek, anélkül, hogy látták volna a napot. Az a gonosz és kapzsi ikiz törzs lopta el a napot, amelyik hazugság és álnokság árán birtokába

kaparintotta az egész földet. Egy feneketlen, mély szakadékban tartották fogságban az ellopott napot, nehogy egyetlen ragyogó sugár is érje a hideg, sötétségbe borult földet.

Sötét éjszaka volt a földön, de a legsötétebb a nivheknél volt, mivel ők a sötét tajgában éltek.

Lenin és Sztálin a mesékben történő megjelenése után azonban a Lenin-mesék szövegei szakítani látszanak a népmesék hagyományos struktúrájával és szóhasználatával is, fogalmazásuk inkább az agitációs propaganda termékeinek fogalmazásmódjához és felépítéséhez hasonlít, amint az az alábbi evenk és nanáj mese részlete is mutatja:

A boldogság csillaga

(...) Odament Barkaul a tűzmadárhoz és így szólt:

— *Nagy sas, Sztálin hatalmas szárnya!*

— *Igazad van. Űlj fel a madárra, elviszünk.*

— *Már hogy ülnék fel? Félek.*

— *Űlj fel, Sztálin vendégségbe hív.*

Barkaul az emberekre nézett, nem tréfálnak-e vele? De nem. Szemük komoly maradt, igazat mondtak.

— *Barátom hív vendégségbe. Mennem kell. El is megyek. Hallani fogom Sztálin szavát.*

A tűzmadár felzúgott és elvitte Barkault délre.

Sok folyó van a földön — s mind a tengerbe ömlik. A tengertől pedig Moszkvába vezet az út. Sok ösvény van a földön, de mind Moszkvába vezet. Moszkva hatalmas.

A tűzmadár Moszkva felett repült. És Barkaul mindent látott..

Sztálinnál volt vendégségben, s mintha csak otthon lett volna.

Együtt pipáztattak, Barkaul mesélt a tajgáról, mesélt az új életről... (...)

A nép napja

(...) Ezt a hőst Leninnek hívták. Mikor az emberiséget nagy szerencsétlenség érte — mikor meghalt Lenin — a gonosz emberek megörültek. Azt gondolták, hogy a nap ezentúl nem ragyog a népnek. De a gonosz emberek öröme nem sokáig tartott, mert a nép napját egy másik vitéz őrizte tovább, Lenin legközelebbi barátja és elvtársa — Sztálin. E hős erejével nem mérheti össze magát senki. Szeme mindent lát, ami a földön történik; fülébe minden eljut, amit a népek beszélnek; minden az eszében van, amit az emberek gondolnak; szíve befogadja minden ember örömét és bánatát; gondolatai mélyek, akár a feneketlen óceán; hangját mindenki hallja, aki a földön él. Ő a földön a leghatalmasabb. S íme, Lenin kezéből átvette a napot és magasra, igen magasra emelte. Azóta nem alszik ki a földön a boldogság, mert nem alhat ki az égen a nap sem.

A vizsgált korpusz másik részét a kontroll szövegek alkotják. Kontroll szövegeket négy doménból választottunk. Az első doménba tartoznak a Repülő hajó című

kötetben [3] található népmesék, ezek közül is azok a meseszövegek, amelyek nemzetiségi besorolása megegyezik a Lenin-mesék nemzetiségi besorolásával, vagyis az orosz, ukrán, belorusz, hanti, evenki, nanáj mesék. A szovjet népmesei domén (továbbiakban: szovjet mesék) korpusza összesen 2 843 mondatból, 29 326 szóból áll. A második doménba a tematikai hasonlóság okán, vagyis valós történelmi személy, uralkodó középpontba állítása okán a Mátyás királyról szóló mesék és mondák [4] [5] szövegei (továbbiakban: Mátyás-mesék) tartoznak. Ezek terjedelme 7768 mondat, 80 364 szó.

2. táblázat: A Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról vizsgált korpuszával összehasonlított kontrollszövegek adatai

	szovjet mesék	Mátyás-mesék	Rákosi-mesék	szocreál irodalom
mondat	2 843	7 768	883	26 833
szövegszó	29 326	80 364	7668	353 227

A harmadik doménba tartoznak a Lenint és Sztálint dicsőítő mesékhez hasonlóan a személyi kultuszt szolgáló szövegek (továbbiakban: Rákosi-mesék), melyek a Rákosi Mátyás 60. születésnapjára összeállított ünnepi kötetben [6] találhatóak. A kötetből azokat a szövegeket vontuk be a vizsgálatba, amelyek mind tematikájukban, mind stílusukban hasonlítanak a Lenin-mesék szövegére, vagyis nem egyszerűen Rákosit dicsőítik, hanem Rákosi szereplőként, főszereplőként jelenik meg bennük. A Rákosi-korpusz terjedelme 883 mondat, 7668 szó. A negyedik doménba a szocializmus (Szovjetunióban, és részben Magyarországon is) preferált irodalmi stílusát, a szocialista realizmust reprezentáló Gorkij-regények [7,8,9,10,11] tartoznak (továbbiakban: szocreál irodalom), ezek terjedelme 26 833 mondat, 353 227 szó.

3 A szófajok eloszlása

A vizsgálat első lépéseként a magyarlanc elemzővel [12] elemeztük a szövegeket. Vincze doménvizsgálathoz [13] hasonlóan kizárólag a fő szófaji információkra összpontosítottunk, minden token esetében csak a fő szófajt vettük figyelembe. A szófajok az összes doménben megfigyelhető eloszlása a 3. táblázatban látható.

A szófajok eloszlásának vizsgálatához, illetve a domének közti hasonlóságok és különbségek megállapításához a Kendall-együtthetót (W) alkalmaztuk, amely a vizsgált elemek, jelen esetben a szófajok gyakorisági rangsorát felállítva mutatja meg, mennyire homogének a vizsgált szövegek. Az eredményeket a 4. táblázat mutatja.

A Kendall-együtthetó értéke alapján a szövegek homogének, néhány eltéréstől eltekintve (mint pl. az adverbiumok szépirodalmi szerzők szövegeiben mért nagyobb gyakorisága) a domének között jelentős különbség nem figyelhető meg, a Lenin-mesék legnagyobb hasonlóságot a szovjet mesékkel és a Rákosi-mesékkel mutatnak, míg a korpuszból leginkább a szocialista realista szövegek doménje válik ki.

3. táblázat: A szófajok gyakorisági rangsora doméneenként

	Lenin- mesék	Lenin előtt	Lenin után	Szovjet mesék	Mátyás- mesék	Rákosi- mesék	Szocreál irodalom
N	1	1	1	1	1	1	1
V	2	2	2	2	2	2	2
DET	3	3	3	3	3	4	4
ADV	4	4	4	4	4	3	5
PRON	5	5	5	5	5	6	6
ADJ	6	6	6	6	6	5	3
CONJ	7	7	7	7	8	7	7
PROPN	8	8	8	8	7	8	9
SCONJ	9	9	9	9	9	9	8
NUM	10	10	10	10	10	11	11
ADP	11	11	11	12	11	10	10
PART	12	12	12	11	13	12	12
INTJ	13	14	13	13	12	13	13
AUX	15	16	14	14	14	14	14
SYM	15	15	15	16	15	16	15
X	15	13	16	15	16	15	16

4. Táblázat: A domének hasonlósága a szófajok eloszlása terén.

	Lenin- mesék	Lenin előtt	Lenin után	szovjet mesék	Mátyás- mesék	Rákosi- mesék	szocreál irodalom
Lenin- mesék		0,993	0,991	0,9976	0,9939	0,9951	0,9865
Lenin előtt	0,993		0,9953	0,9942	0,993	0,9917	0,9868
Lenin után	0,991	0,9953		0,9944	0,995	0,9919	0,9864
szovjet mesék	0,9976	0,9942	0,9944		0,9939	0,9939	0,9853
Mátyás- mesék	0,9939	0,993	0,995	0,9939		0,9927	0,9853
Rákosi- mesék	0,9951	0,9917	0,9919	0,9939	0,9927		0,9914
szocreál irodalom	0,9865	0,9868	0,9864	0,9853	0,9853	0,9914	

4 Az emóciók eloszlása

Mivel a domének összehasonlítása során a szófajok eloszlásának vizsgálata nem hozott döntő eredményeket és nem segítette elő a Lenin-mesék műfaji besorolását, szükségessé vált a szövegek más jellemzők szerinti összehasonlítása. Az összehasonlítás alapjául az emóciók eloszlásának vizsgálatát választottuk, a vizsgálathoz használt nyolc kategóriás emóciósótár ([14, 15]) alapján felállított emóciósorrend összehasonlítását az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat: Az emóciók gyakorisági sorrendje doménenként

	Lenin- mesék	Lenin előtt	Lenin után	szovjet mesék	Mátyás- mesék	Rákosi- mesék	szocreál irodalom
öröm	1	1	1	1	1	1	1
bánat	2	2	2	2	2	2	2
düh	3	3	3	4	4	3	3
szeretet	4	4	4	3	3	5	5
félelem	5	5	5	5	5	4	4
undor	6	6	6	6	6	7	6
meglepetés	7	7	7	7	7	6	7
feszültség	8	8	8	8	8	8	8

Az emóciók gyakorisági sorrendje hasonlóságot mutat abban, hogy minden doménben az örömet és a bánatot kifejező elemek kerülnek az első két helyre. A továbbiakban azonban megfigyelhetők lényegi eltérések: a düh fontosabb szerepet játszik a szocialista jellegű doménekben, mint a folklórban, a szeretet kifejezésében pedig a Lenin-mesék a folklór domének és a szépirodalmi szerzők által írott szövegekből összeállított domének között helyezkedik el.

Az emóciók gyakorisági sorrendjének pontosabb értelmezésének érdekében áttekintjük az emóciók gyakorisági számait is, melyet a 6. táblázatban közlünk.

Az emóciók doménenkénti eloszlása alapján a gyakorisági sorrend alapján levont következtetések tovább pontosíthatók, ha megállapítjuk: a Lenin-mesékben a bánat és a düh a Lenin, Sztálin a mesékben történő megjelenése előtt jellemző, míg az öröm és szeretet nagyobb arányban van jelen a főhősök megjelenése (a szövegek többségében egyúttal a rendszerváltás és a szocializmus diadala) után.

A szófaji vizsgálatokhoz hasonlóan az emóciók esetében is a Kendall-együtthatót használtuk a domének hasonlóságának megállapításához, ennek eredményei a 7. táblázatban láthatóak.

Az összehasonlítás eredményei alapján elmondhatjuk, hogy míg a szovjet és magyar folklórdomének, vagyis a szovjet népmesék és a Mátyás királyról szóló mesék között teljes a hasonlóság, addig ez a szovjet és magyar propagandaműfajokról, vagyis a Lenin-mesékről és a Rákosi-mesékről nem mondható el maradéktalanul.

6. táblázat: Az emóciók eloszlása doménenként

	Lenin- mesék	Lenin előtt	Lenin után	szovjet mesék	Mátyás- mesék	Rákosi- mesék	szocreál irodalom
öröm	234	85	148	449	2642	62	4642
bánat	60	36	24	193	555	24	1978
düh	43	26	17	104	157	22	1598
szeretet	25	9	16	115	311	13	993
félelem	23	8	15	72	143	15	1038
undor	12	6	6	44	80	2	739
meglepetés	5	3	2	18	27	7	258
feszültség	0	0	0	0	0	0	0

7. táblázat: A domének hasonlósága az emóciók eloszlásának terén

	Lenin- mesék	Lenin előtt	Lenin után	szovjet mesék	Mátyás- mesék	Rákosi- mesék	Szocreál irodalom
Lenin- mesék		1	1	0,9881	0,9881	0,9762	0,9881
Lenin előtt	1		1	0,9881	0,9881	0,9762	0,9881
Lenin után	1	1		0,9881	0,9881	0,9762	0,9762
Szovjet mesék	0,9881	0,9881	0,9881		1	0,9524	0,9643
Mátyás- mesék	0,9881	0,9881	0,9881	1		0,9524	0,9643
Rákosi- mesék	0,9762	0,9762	0,9762	0,9524	0,9524		0,9881
Szocreál irodalom	0,9881	0,9881	0,9762	0,9643	0,9643	0,9881	

5 Az eredmények összehasonlítása és értékelése

Az eredmények alapján kirajzolódnak a domének közti hasonlóságok, illetve távolságok. A Lenin-mesék szófaji gyakoriság és eloszlás tekintetében a népmesékre, vagyis a szovjet mesékre és a Mátyás-mesékre hasonlítanak, míg az emóciók gyakoriságában és eloszlásában azonban a szovjet propaganda-irodalom különböző doménjeivel mutatnak egyezést, a pozitív emóciók pedig, mint az öröm és szeretet, Lenin és Sztálin a mesékben történő megjelenése után kerül túlsúlyba.

A vizsgálat pontosságát, így a Lenin-mesék műfaji besorolásának lehetőségét elősegítené a különböző domének korpuszának terjedelmi kiegyenlítése, illetve amennyiben a Lenin-mesékhez hasonló másik kötet magyar nyelven nem jelent meg, legalább a szovjet mesék és a Rákosi-mesék doménjének bővítése további szövegekkel. Érdekességgel szolgálna még ezen kívül a Lenin-mesék

karacterspecifikus emócióelemzése, vagyis annak számítógépes nyelvészeti eszközökkel történő vizsgálata, hogy milyen módon kapcsolódnak a pozitív emóciók Leninhez és Sztálinhoz, illetve milyen negatív emóciók fordulnak elő ellenfeleik szövegekörnyezetében.

6 Összefoglalás

Ebben a munkában a Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról című mesegyűjtemény prózai szövegeinek lehetséges műfaji besorolását próbáltuk meg elősegíteni számítógépes nyelvi eszközök felhasználásával. A Lenin-meséket előbb magyarul elemeztük, majd megállapítottuk a szófajok gyakorisági sorrendjét, illetve eloszlását a korpuszban, valamint megvizsgáltuk az emóciók gyakorisági sorrendjét és eloszlását is. A műfaji besorolás elősegítésére ezeket az eredményeket összehasonlítottuk hasonló domének korpuszájának azonos adataival. A Lenin-mesék és a többi domén szövegeinek hasonlóságát Kendall-változóval vizsgáltuk a szófajok és az emóciók esetében is.

Eredményeink alapján a Lenin-mesék szófaji gyakoriság és eloszlás tekintetében elsősorban a népmesékkal mutatnak rokonságot, míg az emóciók gyakoriságában és eloszlásában azonban a szovjet propaganda-irodalom különböző doménjeihez hasonlítanak, a pozitív emóciók, mint az öröm és szeretet, Lenin és Sztálin a mesékben történő megjelenése után kerül túlsúlyba.

Hivatkozások

1. Szovjet népmesék Leninről és Sztálinról. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest (1953)
2. Шуб, Т.А. (ed.): Ленин и Сталин в творчестве народов СССР. Советский писатель, Москва (1938)
3. Ortutay, Gy – Rab, Zs. (eds.): A repülő hajó. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest (1955)
4. Kóka, R.: Mátyás király rózsát nyíló ostornyele. Timp Kiadó, Budapest (1990)
5. Kríza, I.: Mesék és mondák Mátyás királyról. Helikon Kiadó, Budapest (2004)
6. Gyárfás, M. Magyar írók Rákosi Mátyásról. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (1952)
7. Gorkij, M.: Az Artamanovok. Európa Könyvkiadó, Budapest (1985)
8. Gorkij, M.: Az igazi kultúra. Szikra Könyvkiadó, Budapest (1950)
9. Gorkij, M.: Gyermekéveim. Atheneum Nyomda, Budapest (1920)
10. Gorkij, M.: Három elbeszélés. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest (én)
11. Gorkij, M.: Inasévek, az én egyetemem. Európa Könyvkiadó, Budapest (1973)
12. Zsibrita, J., Vincze, V., Farkas, R.: magyarul: A toolkit for morphological and dependency parsing of Hungarian. In: Proceedings of RANLP. (2013) 763_771
13. Vincze, V. : Domének közti hasonlóságok és különbségek a szófajok és szintaktikai viszonyok eloszlásában. In: XI.Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, pp. 182-192 (2013)
14. Drávucz, F., Szabó M.K., Vincze V: Szentiment- és emóciószótárak eredményességének mérése emóció- és szentimentkorpuszokon. XIII.Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, pp. 228-239 (2016)

15. Szabó M.K., Vincze V., Morvay G.: Magyar nyelvű szövegek emócióelemzésének elméleti nyelvészeti és nyelvtechnológiai problémái. In: *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben*. Budapest: Tinta (2016)